

MUHYİDDİN İBN ARABÎ'NİN FÛTÛHÂT'TA KEŞF YOLUYLA NAKLETTİĞİ TASAVVUFÎ MUHTEVAYA SAHİP RİVÂYETLER

Mehmet AYHAN*

Öz

Bu makalede *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de keşf yoluyla nakledilen tasavvufî muhtevaya sahip rivâyetler incelenmektedir. Muhaddislerin muteber rivâyet usullerinin dışında ve keşf yöntemiyle tesbit edilen sözkonusu rivâyetler arasında "*Kenz-i Mahfî*", "*Gizli İlimler*" ve "*Velî Hadisi*" diye bilinen hadisler bulunmaktadır. Ayrıca "*Nefsini bilen rabbini bilir*" ve "*Ben âdil melik zamanında doğdum*" rivâyetlerinin İbn Arabî tarafından keşf yoluyla nakledildiği iddia edilmekle beraber çalışmamız sonucunda bunu destekleyecek bir bilgiye rastlayamadık. Araştırmada İbn Arabî tarafından keşf yoluyla nakledildiği bildirilen rivâyetlerin bir kısmının kaynaklarda bulunmamasına rağmen çoğunluğun hadis kaynaklarında yer aldığı görülmüştür. Bu tesbit, yaygın kanaatin aksine İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ta zikrettiği binlerce hadis arasında keşf ve benzeri özel yollarla aldığı rivâyet sayısının oldukça az miktarda olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Keşf, rivâyet, İbn Arabî, fütûhât, tasavvuf, hadis.

NARRATIONS WITH TASAWWUFİ CONTENT AND NARRATED THROUGH MYSTICAL INSIGHT IN FÛTÛHÂT OF MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Abstract

In this article, narrations in *Fütûhât-ı Mekkiyye*, with *tasawwufî* content and narrated through mystical insight, are studied. "*Kenz-i Mahfî*", "*Secret Sciences*" and "*Hadith on Wali*" are in the group of narrations, which are identified through mystical insight rather than the recognized methods of *Muhaddiths*. Moreover, although it is asserted that the narrations "*Who Knows his Nafs will Know his Rabb*" and "*I was Born at a Time of Fair Lord*" were narrated by İbn Arabî through mystical insight, we could not find any information supporting this assertion. In the study, we established that although a small number of hadith narrations stated as narrated by İbn Arabî through mystical insight is not found in the sources, most of them are present in the hadith sources. This finding shows that on the contrary of popular wisdom, the number of hadith narrations narrated through mystical insight and similar specific methods is very limited among the thousands of hadith narrations contained in *Fütûhât* of İbn Arabî.

Key Words: Mystical insight, narration, İbn Arabî, Fütûhât, tasawwuf, hadith.

I. GİRİŞ

Muhyiddîn İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* adlı eserinde binlerce hadis nakletmektedir.¹ İbn Arabî, hadis rivâyetinde genellikle muhaddislerin prensiplerini esas

* Yrd. Doç. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, muhayhan02@gmail.com

¹ *Fütûhât*'taki hadis sayısı için bkz. Ayhan, *Muhyiddîn İbn Arabî ve Hadis Rivâyeti*, s. 9.

almakla birlikte zaman zaman bu yöntemlerin dışına da çıkmıştır. Hadisçilerin metotları dışında kullandığı bu yöntemlerin en meşhuru keşf yolu ile hadis rivâyetidir.

İbn Arabî'nin hadis rivâyetinde keşf yöntemini kullanması onun bilgiye ulaşmada keşf yöntemini daha emniyetli bir yol olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.²Nitekim eserinde keşfin değeri ve kullanılması ile ilgili bir çok malumat nakletmektedir.³

Çalışmamızın esasını tasavvufî muhevâyâya sahip rivâyetleroluşturduğu için onun dışındaki konular burada sözkonusu edilmeyecektir. Şimdi *Fütûhât*'taki rivâyetleri inceleyelim.

II. KEŞF YOLUYLA TESBİT EDİLEN TASAVVUFÎ MUHTEVAYA SAHİPRİVÂYETLER

Burada *Fütûhât-ı Mekkiyye* 'de keşf yoluyla nakledilen tasavvufî muhtevaya sahip olan hadisler ele alınmıştır.⁴

Bu çalışmada hadisler incelenirken öncelikle *Fütûhât*'taki sayfa ve bab numararı verilmiştir. Keza İbn Arabî rivâyeti birden fazla veya farklı lafızlarla zikretmişse bu duruma işaret edilmiştir. *Fütûhât*'ta nakledilen rivâyetin İbn Arabî'nin diğer eserlerindeki yerlerine de zaman zaman atıf yapılmıştır. Ayrıca hadislerle ilgili onun yorum ve değerlendirmeleri mümkün olduğunca aktarılmıştır.

1. Kenz-i Mahfî Hadisi

² Bu makalede keşf yöntemine muhaddislerin yaklaşımı ele alınmayacaktır. Bu konuda bilgi için bkz. Ayhan, "Fütûhât-ı Mekkiyye'de Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti", *SÜİFD*, s. 85-108.

³ İbn Arabî'nin *Fütûhât* 'ta keşfin önemini anlatan bir ifadesi şu şekildedir: "Keşf sahibi olan veliler, ilimlerini Allah'tan alırlar. Onlar, peygamber tâbîleri olarak korunmuş âlî bir isnâda sahiptir." Bkz. *Fütûhât*, II, 253, III, 413-414. Keza İbn Arabî, eserinin muhtelif yerlerindeki ifadelerinden bazıları: "Resûlullah (s.a.), ehl-i keşfin yanındadır. Onlar hükümleri ancak ondan alırlar. Bundan dolayı bu fakir, hiçbir mezhebe mensub olmayıp müşâhede ettiği Resûlullah (s.a.) ile beraberdir." (Bkz. *Fütûhât*, III, 335.) "Bütün bu bilgileri, Hz. Peygamber bize haber vermektedir. Ahkâmı aldığımız kaynak aynıdır. Yoksa biz ahkâmı akli delille almazız. Biz ancak onu vehb-i İllâhî ve kendisinde şüphe bulunmayan bir keşfle almaktayız." (*Fütûhât*, I, 739.) "İnsaflı ve akıllı birisinin üzerine düşen görev, ehl-i keşf ve ilm-i ledün sahiblerinin verdiği bilgiye güvenmesidir." (İbn Arabî, ehl-i keşfi tasdik etmemenin kişiye zararının olmayacağını, fakat tasdik etmenin daha evlâ ve daha menfaatli olduğunu belirtmektedir.(Bkz. *Fütûhât*, II, 297) "Veliler, peygambere (s.a.) basiretle uyar ve onların beslendiği kaynaktan beslenirler." (Bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. III, 160.).

⁴ Keşf yoluyla nakledilen hadislerin tamamını birarada görmek için bkz. Ayhan, *Muhyiddin İbn Arabî ve Hadis Rivâyeti*, s. 137-192.

İbn Arabî'nin *Fütûhât* da çokça zikrettiği ve “kenz-i mahfî hadisi”⁵ olarak bilinen rivâyetle ilgili değerlendirmesi şöyledir:

”ورد في الحديث الصحيح كشفاً الغير الثابت نقلاً عن رسول الله ﷺ عن ربه جل وعز أنه قال ما هذا معناه كنت كنزاً لم أعرف فاحببت

أن أعرف فخلقت الخلق وتعرفت إليهم فعرفوني“

“*Keşfen sahih, naklen sâbit olmayan bir hadiste Hz. Peygamber'in sallallahu aleyhi ve sellem Allah'tan (c.c.) naklettiğine göre (Cenab-ı Hakk şu manayı kasdetmiştir): Bilinmeyen bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve bunun için mahlûkâtı yarattım. Onlara kendimi tanıttım, onlar da beni tanıdılar.*”⁶

İbn Arabî'nin bizzat kendisi hadisin naklen sabit olmadığını belirtmiştir. Ona göre hadis keşfen sahihtir. Nitekim daha sonraki sûfî müelliflerden olan Bursevî de (1137/1725) hadisin sahih olduğu noktasında İbn Arabî'ye dayanmıştır.⁷

Sağânî (650/1252)⁸, İbn Teymiye (728/1328),⁹ Zerkeşî (794/1391)¹⁰ ve İbn Hacer (852/1448) ve es-Suyûtî (911/1505)¹¹ rivâyetin aslının olmadığını ve mevzû olduğunu belirtmişlerdir.

Keşfle hadis tashihi yaptığı bilinen Abdulaziz ed-Debbağ (1132/1720), bu sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığını belirtmiştir.¹²

⁵ Kenz-i mahfî hadisi olarak bilinen rivâyet yaygınlığından ve tasavvuftaki işlevinden dolayı âdetâ tasavvufî bir ıstılahâ dönüşmüştür. Kenz-i mahfî için bkz. el-Kâşânî, *Istılâhât*, s. 70; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 283; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 445.

⁶ *Fütûhât*, II, 399 (198. bab), İbn Arabî, rivâyetin keşfen sahih olduğunu burada açıkça ifade etmekle birlikte her defasında bu bilgiyi tekrarlamaz. Rivâyetin geçtiği diğer yerler için bkz. *Fütûhât*, II, 112, 232, 267, 310, 322, 327, 328, IV, 428; a. mlf. *et-Tecelliyatü'l-ilâhiyye*, s. 182, 192.

⁷ Bkz. Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, s.3.

⁸ *Aclûnî, Keşfu'l-hafâ*, II, 173 (2016). Rivâyeti tenkit edenlerden biri de İzmirli İsmail Hakkı'dır. Bkz. İzmirli İsmail Hakkı-Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, (Tenkitli Neşir, İbrahim Hatiboğlu), İstanbul, 2001, s. 74.

⁹ İbnArrak, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinânî; *Tenzihü's-Şeriatil-MerfuaAnil-Ahbari's-Şeniatil-Mevzua*, (thk. AbdülvehhabAbdüllatif, Abdullah Muhammed es-Siddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1981/1401, I, 148.

¹⁰ Sehâvi, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makasidü'l-hasene fi beyânü kesirin mine'l-Ehâdisil-müştehire ale'l-elsine*, (thk. Abdullah Muhammed es-Siddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006/1427, s. 377.

¹¹ es-Suyûtî, *ed-Dureru'l-muntessira fi'l-ehâdisil-müştehire*, Mısır 1307, s. 193.

Ali el-Kârî (1014/1605) ise rivâyetin hadis olmasa bile manasının doğru olduğu kanaatindedir.¹³

Bursevî, sadece bu hadisi açıklamak üzere kaleme aldığı *Kenz-i mahfî* adlı eserinin başında bu hadisin sıhhati ile ilgili olarak şunları kaydeder. “*Fütûhât-ı Mekkiyye’de hadisin keşfen sahih, naklen gayr-ı sâbit olduğu yazılıdır. Yani bu hadis-i mezkûr gerçi inde’l-huffâz sabit değildir.*”¹⁴ Bursevî, ayrıca hadisin sıhhati ile ilgili şu açıklamaları da kaydeder:

“*Keşf ehline göre bu hadis sahihtir. Çünkü huffâz sened ile naklederler. Keşf ehli ise bizzat Nebî’nin ağzından ahzedip söylerler. Sonra bir şeyin belli bir senedinin bilinmemesi sabit olmayacağına icap ettirmez. Şu kat’îdir: Keşf itibari ile sahih olan bir şey nakil yoluyla gelenden daha sahihtir. Zira keşf halinde vehim ve hayal olmaz. Onda tam bir yakınlık ve Hakka’l-yakîn hali vardır.*”¹⁵

Nitekim “*kenz-i mahfî*” adıyla şöhret bulan hadis, pek çok tasavvuf kitabında yer almaktadır. Tesbit edilebildiği kadarıyla İbn Arabî’den önce bu rivâyetin keşfen sahih olduğunu söyleyen çıkmamıştır. Dolayısıyla rivâyetin ilk tashihi İbn Arabî’ye ait olmalıdır.

2. Vefî Hadisi

İbn Arabî, ibâdetlerle ilgili olarak konu edindiği *Kâ’be’nin içinde namaz kılma* ile ilgili fasılda Cenâb-ı Hakk’ın kulun kulağı, gözü, dili, eli ve ayağı olmasıyla ilgili rivâyete işârette bulunmuştur. Daha sonra bu rivâyet için şu kayıt düşülmüştür:

“*في الخبر الصحيح عنه وتأيد الكشف بذلك الخبر*”...

“*Hz. Peygamber’den sahih olan ve keşfin bu haberle desteklendiğirivâyet.*”¹⁶

¹² Bkz. Ahmed b. Mübarek, *el-İbrîz min kelâmi seyyidî Abdilazîz*, Beyrut, ts. s. 54, Okuma yazma bilmediği belirtilen Abulaziz ed-Debbâğ’ın keşfi ile İbn Arabî’nin keşfi birbiriyle örtüşmemektedir. Aynı usulle hadis elde eden iki kişi, farklı sonuçlara ulaşmıştır. Bu durum da bize muhaddislerin metotları dışında yer alan keşf vb. subjektif metotların kişiye özel olup umuma teşmil edilemeyeceği gerçeğini hatırlatmaktadır.

¹³ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, II, 173 (2016).

¹⁴ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, s.3.

¹⁵ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, s. 11-12.

¹⁶ İbn Arabî, burada keşfin sahih haberle desteklendiğini belirtmektedir. Keşfin sahih haberi desteklediğini daha önce görmemize rağmen bu şekilde kullanıma ilk defa rastlamaktayız. *Fütûhât*, I, 406.

İbn Arabî'nin işaret ettiği hadisin¹⁷ Buhârî'deki metni şu şekildedir.¹⁸

”من عادى لي وليا فقد آذنته بالحرب وما تقرب إلي عبدي بشيء أحب إلي مما افترضت عليه وما يزال عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى

أحبه فإذا أحببته كنت سمعه الذي يسمع به وبصره الذي يبصر به ويده التي يبطش بها ورجله التي يمشي بها وإن سألني لأعطينه ولئن استعاذني لأعيذنه

وما ترددت عن شيء أنا فاعله ترددي عن نفس المؤمن يكره الموت وأنا أكره مساءته“

“*Kim benim Velî kullarımdan birine düşmanlık ederse, ona harp açarım. Kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum, nafîlelerle yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. Onu sevdim mi onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse onu verir, bana sığınırsa muhakkak onu himaye ederim. Müminin canını (alırken) tereddüt ettiğim kadar, hiçbir şeyde tereddüt etmem. O ölümü hoş görmez. Ben de ona kötü davranmayı hoş görmem.*”

İbn Arabî, *Fütûhât*'ta birçok defa naklettiği hadisi *Mişkât*'ına da almıştır.¹⁹ Bu rivâyet, Buhârî başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir. Rivâyetler incelendiği zaman muhteva aynı olmakla birlikte lafızların değiştiği görülmektedir.

İbn Mâce, rivâyetin sadece ‘*Kim velîme düşmanlık ederse, Allah’a karşı savaş açmış olur*’ kısmını kitabına almıştır.²⁰ Ahmed b. Hanbel (241/855) *Müsned*'inde bu rivâyeti

¹⁷ *Fütûhât*, I, 406.

¹⁸ Buhârî, Rikak 38.

¹⁹ Bkz. İbn Arabî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 157-58 (91. hadis).

²⁰ İbn Mâce'nin rivâyetinde bu hadisin devamı diğer kaynaklardan farklılık arz etmektedir. Krş. için bkz. İbn Mâce, Fiten 16.

zikretmiştir.²¹ Hadisi ayrıca İbn Hibbân²², Beyhakî (458/1066)²³, Ebû Ya‘lâ (307/919)²⁴, Taberânî (360/971)²⁵, İbn Ebi’d-Dünyâ (281/894)²⁶ ve Kudâ‘î²⁷ nakletmiştir.

Hadis, ‘*Velî Hadisi*’ adıyla şöhret kazanmıştır. Şevkânî (1250/1834), sadece bu hadisi şerh sadedinde müstakil bir eser kaleme almıştır.²⁸

Zehebî (748/1348), hadisle ilgili çeşitli tenkitlerde bulunmuş, Buhârî’nin İbn Kerâme’den rivâyette tek kaldığını belirtmiştir. Zehebî’nin hadisle ilgili değerlendirmesi şöyledir:

”فهذا حديث غريب جدا، لولا هيبية الجامع الصحيح لعدوهفي منكرات خالد بن مخلد، وذلك لغرابة لفظه، ولانه مما ينفرد به شريك، وليس بالحافظ، ولم يرو هذا المتن إلا بهذا الاسناد، ولا خرجه من عدا البخاري، ولا أظنه في مسند أحمد. وقد اختلف في عطاء فقيل: هو ابن أبي رباح، والصحيح أنه عطاء بن يسار.“

“*Bu hadis gerçekten garîb’tir. Şayet el-Câmi‘us-sahîh’in heybeti olmasaydı bu hadisi Hâlid b. Mahled’in münkerâtından sayarlardı. Hadisteki bu garâbet lafzından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu lafızda Şerîk tek kalmıştır. Şerîk hafız da değildir. Ayrıca hadisin metnini buradaki isnadla Buhârî’den başkası ne rivâyet etmiş ne de tahriç etmiştir. Rivâyetin Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde geçtiğini sanmıyorum. İsnaddaki Atâ’nın kim*

²¹ Ahmed, VI, 256; Heysemî, *Mecmau’z-zevaid*, X, 476; Beğavi, *Şerhu’s-Sünne*, I, 142.

²² İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 58 (347).

²³ Beyhakî, *Sünen*, VI, 346 (6188), X, 219 (20769).

²⁴ EbûYâ‘lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebû Ya‘la el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), I-XIII, Dârül-Me‘mûn Li’t-Turâs, Beyrut, 1984/1404, XII, 520 (7087), eserin tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed isnadının çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. EbûYa‘lâ, *Müsned*, XII, 520 (7087).

²⁵ Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 206 (7833), 221 (7880), XII, 145 (12719), a. mlf. *el-Mu‘cemu’l-evsat*, (thk. Tarık b. Ivezullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), Daru’l-Haremeyn, I-X, Kâhire, 1415, IX, 139 (9352).

²⁶ İbnEbi’d-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kuraşî, *el-Vera‘*, (thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamd el-Mahmûd), Dâru’s-Selefiyye, 1. bs. Kuveyt, 1988/1408, s. 39 (1), a.mlf. *Kitâbu’l-evliyâ*, s. 9.

²⁷ el-Kudâ‘î, Muhammed b. Selâme b. Ca‘fer Ebû Abdillâh, *Müsnedü’ş-Şihâb*, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Silefî), Müessesetü’r-Risâle, I-II, Beyrut, 1986/1407, II, 327 (1457).

²⁸ Bkz. Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Katru’l-velî ‘alâ Hadîsî’l-velî*, (thk. Seyyid Yûsuf Ahmed), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001/1422; eserde, hadis bütün yönleriyle ele alınmış, hadisle ilgili çeşitli yorumlara değinilmiştir. Velî ve velâyetle ilgili geniş bilgiler verildikten sonra hadisin nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili ayrıntılı izahlar yapılmıştır. Bkz. Şevkânî, *a.g.e.* s. 21-438; Ayrıca velâyet kavramıyla ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. Ağcakaya, Kazım, *Hakim et-Tirmizi’nin Nübüvvet ve Velâyet Teorisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE.), İstanbul, 2002; Selvi, Dilaver, *İslamda Velâyet Ve Keramet*, Umran Yay., İstanbul, 1990.

olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. O'nun Atâ b. ebî Rabâh olduğu söylenmişse de doğrusu Atâ b. Yesâr'dır."²⁹

Zehebî'nin (748/1374 değerlendirmesine Buhârî şârihlerinden İbn Hacer (852/1448) ve Keşmîrî (1352/1933) katılmamışlardır. İbn Hacer, hadisin Buhârî haricindeki kaynaklarda da yer aldığını ve aslının bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel (241/855) Hz. Âişe'den naklen *Zühd*'de, Ebû Nu'aym (430/1038) *Hilye*'de, Beyhakî (458/1066) *Zühd*'de ve İsmâ'ilî (371/982) de *Müsned*'de nakletmişlerdir. İbn Ebi'd-Dünya (281/894), Tâberânî (360/971), Ebû Ya'lâ (307/919) ve Bezzâr (292/905) da hadisi rivâyet edenler arasındadır.³⁰

Keşmîrî (1352/1933) ise Zehebî'nin görüşünü mantık dışı bulmaktadır. Hadisin sahih olduğunda alınması; hadisin anlaşılmaması halinde işin ehline bırakılması gerektiğini belirtmektedir. Keşmîrî, Zehebî'nin hadisi anlayamadığı için cerhettiği kanaatindedir.³¹

Hadisi ayrıca Kelâbâzî (380/990)³² ve Kuşeyrî (465/1073)³³ de nakletmişlerdir. İsmail Fenni Ertuğrul'a göre rivâyet, vahdet-i vücudun temellendirildiği hadislerdendir.

Görüldüğü gibi, İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ta çokça zikrettiği ve Buhârî başta olmak üzere pek çok kaynak tarafından nakledilmiş bulunan rivâyetle ilgili az da olsa tenkitler bulunmaktadır. Burada görüldüğü gibi, muhaddisler metin tenkidi yapmakta ve sadece isnad tenkidiyle yetinmemektedirler.

3. Sözlerde Aşırılık Bulunmaması

Fütûhât'in üç yüz ikinci babında bu hadis ile ilgili çeşitli bilgiler verilmektedir. İbn Arabî'nin hadis ile ilgili açıklamaları şu şekildedir:

²⁹ Zehebî, *Mizân*, I, 641-642 (2463).

³⁰ İbn Hacer, hadislerin isnadı hakkında da bilgi vermektedir. Bkz. İbn Hacer, *Feth*, XIII, 143 (6502).

³¹ Keşmîrî, Muhammed Enver, *Feyzü'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-IV, Kâhire 1938, IV, 428; Yıldırım, Ahmet, *a.g.e.* s. 86 (119. dipnot). el-Arnaut da Zehebî'nin değerlendirmesini eksik bulmuştur. O'na göre Buhârî'nin isnadında ta'n edilecek nokta bulunsa bile Buhârî, râvinin durumunu kesin bir şekilde öğrenmeden hadisini almazdı. Ayrıca el-Arnaut, hadisin, sahih isnadlarının bulunduğunu ve metindeki teşbihlere takılmaması gerektiğini, benzer misallerin Kur'an-ı Kerîmde yer aldığını söylemiştir. Bkz. el-Arnaut, "*Kişisel Görüşme*", İstanbul, 7 Ağustos 2008; Ahmed, VI, 256 (26193), dipnot; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 58 (347) dipnot.

³² Kelâbâzî hadisi fenâ bahsinde zikretmiştir. Bkz. Kelâbâzî, *a.g.e.* s. 142.

³³ Kuşeyrî, hadisi velâyetle ilgili olarak zikretmiştir. Bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, 214, 426.

”ولقد ورد في حديث نبوي عند أهل الكشف صحيح وإن لم يثبت طريقه عند أهل النقل لضعف الراوي ولو صدق فيه قال قال رسول

الله صلى الله عليه وسلم لولا تزويد في حديثكم وتمريح في قلوبكم لرأيتكم ما أرى ولسمعتكم ما أسمع“

“Keşf ehline göre sahih, fakat nakil ehline göre -doğru söylese de- râvisinin zayıflığı nedeniyle sabit olmayan nebevî bir hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

”Sözlerinizde aşırılık, kalplerinizde karışıklık olmasaydı şüphesiz ki siz de benim gördüklerimi görür, işittiklerimi işitirdiniz.“³⁴

Ayrıca üç yüz otuz dördüncü babda hadisten bahsedilirken, ‘keşfen sahih’ olduğu ifade edilmiştir.³⁵

Keşfen sahih olduğu ifade edilen hadis, lafızlarda farklılıklar bulunmakla birlikte çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Hadis, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde³⁶ ve Tâberânî’nin *Mu‘cem*’inde³⁷ bulunmaktadır.³⁸ Heysemî, hadisin râvilerinden olan Ali b. Yezîd hakkında tenkitler bulunduğunu dile getirmiştir.³⁹

İbn Arabî’nin hadisin râvilerinden birinin zayıf olduğu şeklindeki tesbiti isâbetli görünmektedir. Söz konusu tenkit, râvilerden Ali b. Yezîd’le ilgili olmalıdır. Heysemî’nin de zikrettiği bu tenkitler, cerh ve ta‘dîl kitaplarınca da paylaşılmıştır.⁴⁰ İbn Arabî, râvilerinden birinin zafiyeti nedeniyle sahih kabul edilmeyen bu rivâyetin keşf yoluyla sahih olduğunu

³⁴ *Fütühât*, III, 13 (302. bab).

³⁵ *Fütühât*, III, 131 (334. bab).

³⁶ Ahmed, V, 266, Şuayb el-Arnaut, hadisin isnadının çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Aynı hadis için Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inin başka bir şârihi olan ve Ahmed Muhammed Şâkir’in ömrünün vefâ etmemesi nedeniyle noksan bıraktığı *Müsned*’i tamamlayan Hamza Ahmed ez-Zeyn’in kanaati farklıdır. Hamza ez-Zeyn, uzunca bir rivâyet olan hadisin “انما ليعذبان” diye sahih ve meşhûr olduğunu, isnadının da hasen olduğunu söylemiştir. Bkz. *el-Müsned*, (haz. Ahmed Muhammed Şâkir, (I-VIII), Hamza Ahmed ez-Zeyn (IX-XX)), Dâru’l-Hadîs, I-XX, Kâhire, 1995/1416, V, 267 (22193).

³⁷ Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 216 (7869).

³⁸ Hadis için ayrıca Münzirî’nin *Terğîb*’ine ve Heysemî’nin *Mecma‘uz-zevâid*’ine bakılabilir. Bkz. Heysemî, *Mecma‘u‘z-zevâid*, III, 56.

³⁹ Bkz. Heysemî, *a.g.e.* III, 56.

⁴⁰ EbûAbdî’l-Melik Ali b. Yezid b. EbîZiyâd el-Elhânîed-Dîmaşkî’dir. Hicrî yüz on yıllarında vefat etmiştir. Altıncı tabakadan olup zayıf bir râvî olduğu hususunda hadisçilerin ortak bir kanaati bulunmaktadır. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII, 396; Abdurrahman b. EbîHâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, Dâru’l-Hayâi’t-Türâsi’l-Arabî, I-IX, 1. bs. Beyrut, 1952/1971, VI, 208 (1142); Ebû Cafer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du‘afâu‘l-kebir*, (thk. Abdulmu‘tîEmînKal‘acî), I-IV, Beyrut, 1984/1404, III, 254 (1259); Zehebî, *el-Kâşif*, 297; a. mlf. *Mîzân*, III, 61; İbn Hacer, *Lisânu‘l-mîzân*, VI, 211 (741); a. mlf. *Takrîb*, I, 705 (4833).

belirtmiştir. Hadisteki zayıflığı keşf metoduyla gidermiştir. Burada da görüldüğü gibi İbn Arabî, hadisin sıhhat durumunu bilmekte, sıhhatini zedeleyen noktayı açıkça ifâde etmektedir. Sorunu hadis usûlüyle çözemeyince, kendi özel yöntemlerine başvurmuştur.

4. Gizli İlimler

İbn Arabî, eserinin üç yüz elli dördüncü babında birtakım özel ilimlerden bahsetmektedir. Bu özel ve gizli ilimlerin, bildiği ile amel eden âriflere gizli kalmayacağını ve bu gizliliğin avam için söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu özel ilimlerle ilgili bir de hadis nakletmektedir. Bahsi geçen rivâyet şöyledir:

”ان من العلم كهيئة المكنون لا يعلمه الا العالمون بالله فاذا نطقوا به لم ينكره عليهم الا اهل الغرة بالله وهذا من طريق الكشف عند اهله

حديث صحيح مجمع عليه“

“Şüphesizöyle ilimler vardır ki gizli (hazine gibi) dir, onu ancak Allah Teala'yı bilen alimler bilir. Onlar bu ilimlerden bahsettiklerinde, onu sadece Allah Teâlâ'dan gafil kimseler inkar eder. Bu rivâyet, keşf ehlinin yanında sahihtir ve sahihliği konusunda icma bulunmaktadır.”⁴¹

Hadis, Deylemî⁴² tarafından rivâyet edilmiştir. Gazâlî (505/1111) de hadisi kitabına almıştır. *İhyâ*'nın hadislerini tahrir eden Irâkî, bu hadisin es-Sülemî (412/1021) tarafından *el-Erba'in*'de zayıf bir senetle nakledildiğini belirtmektedir.⁴³ Suyûtî (911/1505), mevzû hadislere tahsis ettiği *el-Leâlî'l-masnû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a* adlı eserinde hadisi zikretmiş ve bu rivayetin İbnü'n-Neccâr'ın *Târih*'inde tahrir edildiğini kaydetmiştir.⁴⁴ Elbânî, hadisin çok zayıf⁴⁵ ve münker⁴⁶ olduğunu belirtmiştir. Şevkânî ise

⁴¹ *Fütûhât*, III, 244 (312. bab).

⁴² Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, (haz. Fevâz Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, I-V, 1. bs. Beyrut, 1987/1407, I, 258 (799).

⁴³ Sülemî, *Kitâbu'l-erba'in fi't-tasavvuf (Mecmû'âtü âsâri Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî içinde)*, (haz. Nasrullah Burcuvâdî), İnan 2000, s. 528 (32); Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat İstanbul, 1969, s. 17; Irakî, *el-Muğni an hamli'l-esfâr fi tahrîcimâfi'l-İhyâmine'l-ahbâr*, I-IV, Beyrut, ts. (*İhyâ ulûmi'd-dîn* ile birlikte), I, 20, 62; Ayrıca bkz. *Ravzatü'l-muhaddisîn*, X, 435 (4935).

⁴⁴ es-Suyûtî, *el-Leâlî'l-masnû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 201 (I, 281; II, 221); a.mlf. *Cem'ul-cevâmi'*, I, 8056 (1843). Hadisi Münâvî, rivâyeti bir hadisin şerhinde zikretmiş; Hz. Ali ve Aîşe tarafından da rivâyet edildiğini dile getirmiştir. Hafız Münzirî de hadisi rivâyet edenler arasındadır. Bkz. Münzirî, Abdul'aziz b. Abdulkavî, *et-Terğîb ve't-terhîb minel-Hadîsi's-şerîf*, (thk. İbrahim Şemsü'd-dîn, Dâru'l-

hadisin isnadlarını ayrıntılı bir kritiğe tâbî tutmuş ve rivâyetin sahih olamayacağı sonucuna ulaşmıştır.⁴⁷

İbn Arabî, hadisin ehl-i keşfe göre sahih olduğunu belirtirken bir anlamda rivâyetin naklen sahih olmadığını îmâ etmiş gibidir. Hadisin kaynaklarda isnadı bulunmakla birlikte, zayıf olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.

5. On Dört Kâbe

İbn Arabî *Fütûhât*'in sekizinci babında kaynağını Abdullah b. Abbas'a dayandırarak şu bilgiyi aktarmaktadır:

“ هذه الكعبة وانما بيت واحد من أربعة عشر بيتا وان في كل أرض من السبع الأرضين خلقا مثلنا حتى فيهم ابن عباس مثلي ”

“*Şu gördüğünüz Kâbe, Allah'ın on dört evinden birisidir. Yedi kat arzın her birinde bizim gibi canlılar vardır. Hatta oralarda benim gibi İbn Abbas vardır.*”⁴⁸

İbn Arabî, bu rivâyetlerin ehl-i keşf tarafından tasdik edildiğini belirtmektedir.⁴⁹ Kaynaklarda, *Fütûhât*'ta nakledilen rivâyetin benzeri mevcuttur.

Hadisin son kısmıyla (“*Yedi kat arzın her birinde bizim gibi canlılar vardır*”) ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Yerin yedi kat olduğu ve her birinde peygamber bulunduğu şeklindeki İbn Abbas'tan nakledilen rivâyet için Hâkim (405/1014) ve Beyhakî (458/1066), hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Beyhakî, hadisin şaz olduğu kanaatindedir. Suyûtî (911/1505) de Beyhakî'nin hadisle ilgili değerlendirmesini isâbetli bulmuş ve şöyle söylemiştir: “*Metin kısmında, hadisin sahihliğine mani bir illet veya şazlık bulunabilmesi nedeniyle, isnadın sahih olması, metnin de sahih olmasını gerektirmez.*”

Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, 1. bs. Beyrut, 1417, I, 135 (141); Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr şerhu'l-Câmi'is-Sağîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, I-VI, 1. bs. Mısır, 1356, IV, 326.

⁴⁵Elbânî, *za'îfü't-Terğîbve't-terhîb*, Mektebetü'l-me'arif, I-II, Riyad ts. I, 52 (70), a.mlf. za'îfe, II, 262 (870).

⁴⁶Elbânî, *za'îfe*, XI, 118 (5116).

⁴⁷Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmu'a*, s. 353 (496). İbn Acîbe, *Hikem* şerhi olan *İkâzu'l-himem* adlı eserinde rivâyeti hadis olarak nakletmektedir. Rivâyet ayrıca *Tarîkat-ı Muhammediyye* şerhi olan *Berika*'da hadis olarak nakledilmektedir. Bkz. İbn Acîbe, *ikâzu'l-himem şerhu metni'l-Hikem*, I, 87, 301; Hâdimî, *Berikât-ı Mahmûdiyye fi şerh-i tarikat-ı Muhammediyye*, I, 373, II, 84, 179.

⁴⁸*Fütûhât*, I, 127 (8. bab), *Fütûhât*, thk. bsk. II, 258.

⁴⁹*Fütûhât*, I, 127 (8. bab).

Burada görüldüğü gibi Suyûtî, metin tenkidi yapmakta ve hadis tenkidiyle ilgili önemli bir prensibe vurgu yapmaktadır.⁵⁰

Farklı lafızlarla nakledilen rivâyeti İbn Kesîr (774/1373) *el-Bidâye ve 'n-nihâye* adlı eserinde zikretmiş ve onun isrâiliyyât kaynaklı olabileceğini söylemiştir.⁵¹

6. Çan Sesi

İbn Arabî, eserinde çanla ilgili olarak şöyle bir haber zikreder. Bu rivâyete göre çan şu şekilde tasvir edilmiştir:

“أن الجرس مزامير الشيطان”

“Çan, şeytan seslerindedir.”

İbn Arabî, çanın şeytan seslerinden olmasının sabit olduğunu ve bunun tecrübeyle de ispatlandığını ifade etmiştir.⁵² Ancak burada dikkatimizi çeken husus, İbn Arabî'nin kendi keşfini değil, başka birinin keşfini delil olarak kullanmasıdır. Buradan hareketle İbn Arabî'nin yeri geldikçe başkasının keşfini de delil olarak kullandığını söyleyebiliriz.

“Meleklerin içinde çan bulunan eve girmeyecekleri”⁵³, “içinde çan ve köpek bulunan topluluğa arkadaşlık etmeyeceklerine”⁵⁴ veya “çanın sesinin şeytan sesi”⁵⁵ olduğuna dair kaynaklarda çeşitli hadisler bulunmaktadır.

Bu hadiste de görüldüğü gibi İbn Arabî sürekli olarak nakil, keşf ve tecrübe arasında gidip gelir. Bunu şu şekilde de ifade edebiliriz: İbn Arabî bildiği ile amel eder, bu amelin neticesi olarak keşf veya tecrübeyi iç aleminde bulur. Mevzû bahis olan hadisteki gibi, bilgi

⁵⁰ Bkz. Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafa ve müzîlü'l-ilbas amme's-teharamine'l-ehâdîsalâelsineti'n-nâs*, Müessetür-Risâle, 6. bs. I-II, (haz. Ahmed el-Kalâş), Beyrut, 1996/1416, I, 123 (316).

⁵¹ Bkz. İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, I-XIV, Beyrut, ts. I, 21, 42.

⁵² *Fütühât*, 7, 236.

⁵³ Ebû Dâvûd, Hâtem 6; Nesâî, Zînet 54, Elbânî, hadisin hasen olduğunu söylemiştir; Ahmed, VI, 242, el-Arnaut, isnadının zayıf olduğunu tesbit etmiştir. Bkz. Ahmed, VI, 242.

⁵⁴ Müslim, Libas 103; Ebû Dâvûd, Cihad 46; Tirmizî, Cihad 25; Nesâî, Zînet 54; Dârimî, İsti'zân 44; Ahmed, VI, 242.

⁵⁵ Müslim, Libâs 104; Ebû Dâvûd, Cihad 46, Hâtem 6, hadisin metni şu şekildedir: إن مع كل جرس شيطانا; Ahmed, II, 366.

önce nakille bildirilmiş, sonra bu durum fiilî olarak tecrübe edilerek veya keşfedilerek daha iyi anlaşılmıştır.

7. Uhud Dağı

Fütûhât'ta İbn Arabî'nin keşf yoluyla şahid olduğu bir diğer rivâyet, Uhud Dağı'yla ilgilidir.

“ هذا جبل يحبنا ونحبه ”

“*Bu dağ (Uhud Dağı), bizi sever biz de onu severiz.*”

İbn Arabî, bu rivâyeti *et-Tenezzülâtü'l-lelyiyye fi'l-ahkâmi'l-Îlâhiyye* adlı eserinde de nakletmiştir; fakat mezkur eserde hadisin Hz. Peygamber'in sözü olduğuna işaret edilirken keşf yoluyla alındığına dair bir kayıt düşülmemiştir.⁵⁶

Uhud Dağı'nın müminleri sevdiğiyle ilgili rivâyetler Buhârî (256/870) başta olmak üzere pek çok kaynak tarafından nakledilmiştir.⁵⁷

8. Kelime-i Tevhîd

Fütûhât'ta kelime-i tevhîd'in fazîletiyle ilgili olarak şöyle bir rivâyetten bahsedilir:

“ من قال لا اله الا الله سبعين ألفا غفر له ومن قيل له أيضا ”

“*Kim, yetmiş bin defa lâ ilâhe illallah derse veya kimin için bu söylenirse (günahları) bağışlanır.*”

İbn Arabî, *Fütûhât*'ında Şeyh Ebu'r-Rebî el-Mâlikî'den bir hâdisi nakleder. Yetmiş bin kelime-i tevhîd okumanın fazîletinden bahsettiği hâdisenin sonunda Şeyh Ebu'r-Rebî şöyle söyler:

“ فصح عندي هذا الخبر النبوي بكشف هذا الصبي وضح عندي كشف هذا الصبي بالخبر ”

⁵⁶ Bkz. İbn Arabî, *et-Tenezzülâtü'l-lelyiyye fi'l-ahkâmi'l-Îlâhiyye*, s. 51.

⁵⁷ Buhârî, İ'tisam 16, Cihad 71, 74, Et'ime 28, Zekat 54, Enbiyâ 10, Megâzî 27, 81; Müslim Hac 462, 503, 504, Fedâil 10; Tirmizî, Menâkıb 67; Ahmed, II, 337, III, 387.

“Benim yanımda, Hz. Peygamber’in hadisi bu gencin keşfiyle, bu gencin keşfi de hadisle sahih oldu.”İbn Arabî, bu hadisle amel ettiğini ve hanımının vefatında bunu uygulayıp bereketini gördüğünü dile getirmektedir.⁵⁸ Hadis kaynaklarında yetmiş bin kelime-i tevhîd okunmasıyla ilgili bir bilgiye rastlayamadık.

9. Velîlerin Sayısı

İbn Arabî’nin keşf yoluyla elde ettiği bilgiye göre, Allah dostlarının sayısının toplamı beş yüz seksen dokuzdur⁵⁹ ve her devirde bulunurlar. Bununla birlikte, onların sayısı hakkında çeşitli rivâyetler bulunmaktadır.⁶⁰

“خيار أمتي في كل قرن خمسمائة والأبدال أربعون فلا الخمسمائة ينقصون ولا الأربعون كلما مات رجل أبدل الله من الخمسمائة مكانه

وأدخل من الأربعين“

“Her asırda ümmetimin en hayırlıları beş yüz kişidir. Ebdâl kırk kişidir. Beş yüzlerden ve kırklardan hiç eksilme olmaz. Ebdâllardan birisi ölürse Allah beş yüzlerden birisini onun yerine koyar.” şeklinde kaynaklara girmiş olan rivâyet hakkında çeşitli tenkitler vardır. Ebû Nu‘aym (430/1038)⁶¹ hadisi *Hilye*’sinde zikretmiştir. Fakat İbnü’l-Cevzî (597/1201), onun mevzû olduğuna hükmetmiş⁶², Şevkânî ise isnadının sahih olmadığını belirtmiştir.⁶³

10. Taşların Zikri

⁵⁸ *Fütühât*, IV, 474.

⁵⁹ *Fütühât*, II, 41, İbn Arabî’nin evtad ve ebdâl’la ilgili olarak zikrettiği haberler için bkz. *Fütühât*, II, 9, 10, 11.

⁶⁰ *Fütühât*, II, 9, 41; 49; İbn Arabî’nin *Hilyetü’l-ebdâl* ismini taşıyan müstakil bir risalesi de vardır. Bkz. *Kitâbu hilyetü’l-ebdâl (Resâilu İbn Arabî içinde)*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1997.

⁶¹ Ebû Nu‘aym, *Hilye*, I, 8; Ali Müttakî el-Hindi, Alaüddin Ali b. Hüsâmüddîn, *Kenzü’l-ummâl fi süneni’l-akval ve’l-efal*, (haz. Bekri Hayyani, Saffet es-Sekka), Müessesetü’r-Risâle, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414, XII, 339 (34591).

⁶² İbnü’l-Cevzî, *Mevdûât*, I, 1574; Elbânî de rivâyeti, *Da’ife’de* zikretmiştir. Bkz. II, 339 (935).

⁶³ Şevkânî, *el-Fevâidü’l-mecmû’a*, I, 245. Ebdâl hadisleri konusunda Sehâvî *Nazmu’l-lâl* ve Suyûtî *el-Haberü’d-dâl* adıyla müstakil birer eser telif etmişlerdir. İbn Hacer ve Aclûnî ebdâl ile evtad hadisleriyle ilgili çok sayıda malûmat nakletmişlerdir. İbn Hacer ebdâl ve evtadla ilgili literatürü özetleyerek aktarmış; hadisin sonunda Suyûtî’nin hadisle ilgili değerlendirmelerini aktarmıştır. Suyûtî’ye göre, ebdâllarla ilgili hadisler manevî tevatür derecesindedir. Hadisle ilgili değerlendirmeye Suyûtî’yle nihâyet vermiş olması İbn Hacer’in de Suyûtî’nin görüşlerini benimsediğini göstermektedir. Bkz. İbn Hacer, *el-Kavlü’l-müsedded fi’z-zebbi ani’l-Müsnedi li’l-imâm Ahmed*, (thk. Mektebetü İbn Teymiye, nşr. Mektebetü İbn Teymiye), I. bs., Kâhire, 1401, s. 82-85. Aclûnî, eserinde ebdâlın sayıları, özellikleri, buldukları yerler ve hadislerin tarikleriyle ilgili doyurucu bilgiler aktarmıştır. Bkz. Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 24-27 (35). Ebdâl konusunda geniş bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, “Ebdâl”, *DİA*, I-59-61, İstanbul, 1988.

İbn Arabî'nin keşf yoluyla elde ettiği bir diğer bilgi ise taşların Allah'ı (c.c.) zikretmesiyle ilgilidir.⁶⁴

”فتناول النبي ﷺ سبع حصيات أو تسع حصيات فسبحن في يده حتى سمعت لهن حينئذ كحنين النحل ثم وضعهن فخرسن ثم وضعهن

في يد أبي بكر فسبحن في يده“

"Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem avuçlarına yedi veya dokuz taş aldı. Avucundaki taşlar arı vızıltısı şeklinde Allah'ı tesbih ettiler. Taşları yere bırakınca tesbih sesi kesildi. Sonra o taşları Ebû Bekir'in (r.a.)ellerine koyunca onlar tekrar Allah'ı tesbih ettiler."

İbn Arabî bu hadisin şerhinde, taş veya toprak gibi maddelerin hayat sahibi olduklarını belirtmektedir. Ayrıca o, bu bilgilere ulaşmak isteyenlerin 'erlerin yoluna' sulûk etmelerini; ayrıca halvet ve zikirle meşgul olmalarının gerektiğini dile getirmektedir. Şayet bunlar yapılırsa, Allah'ın onları, bu hakikatlere muttali kılacağını ifade etmektedir. İbn Arabî, taş veya toprak gibi maddelerin canlı oldukları bilgisini -zâhiri bilgiyle değil- keşfle elde ettiğini ifade etmektedir.⁶⁵

Kaynaklarda Resûlullah'ın (s.a.) ve ashâbının elinde taşların Allah'ı zikretmesiyle ilgili bazı rivâyetler bulunmaktadır.⁶⁶

11. Müezzinin Şâhitleri

Fütûhât'ta ezanla ilgili şöyle bir bilgi verilir:

⁶⁴ Bkz. *Fütûhât*, III, 38 (310. bab), *Fütûhât*, thk. bsk. II, 229.

⁶⁵ Bkz. *Fütûhât*, III, 38 (310. bab), *Fütûhât*, thk. bsk. II, 229. Aynı hadisi 13. cüzde tekrar nakleden İbn Arabî, hadisin şerhinde şöyle söylemektedir: "Bu haberlere iman etmekle birlikte keşf bilgisiyle ona ziyade yaparız. Biz ağaçların Allah'ı zikrettiklerini ve konuştuklarını kulaklarımızla duyduk. Bizimle -ariflerin Allah'ın celalıyla muhatap oldukları- gibi muhatap oldular. Ki bu durum her insanın hissedebileceği bir mesele değildir." İbn Arabî, kaynağını keşf olarak verdiği bu bilgilerden sonra bu durumun özel olduğunu ve kendisinin ulaştığı bu malumata herkesin ulaşamayacağını açıkça ifade etmiştir. Bkz. *Fütûhât*, I, 147, *Fütûhât*, thk. bsk. II, 345. Ayrıca, eşyanın Allah katında bulunduğu hal üzere devam etmesine, sahih aklın yanında keşfi de delil olarak göstermiştir. Bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. I, 162, III, 54-55.

⁶⁶ Heysemî, Hz. Peygamber'in avucunda taşların tesbihine dair Bezzâr'ın iki isnadı bulunduğunu; isnadlardan birinin ricâlinin sika râvilerden oluştuğunu, diğer isnadda ise zayıflık bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 527 (14103); el-Hindî, Enes b. Mâlik'ten Hz. Peygamber'in ve ashâbdan Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın elinde taşların tesbih ettiği dair rivâyeti naklettikten sonra Heysemî'nin aktardığı bilgileri zikretmiş ve bu hadisin başka isnadlarının da bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Ali Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, XII, 665 (35441), Hayseme b. Süleyman b. Haydara Ebûl-Hasen et-Trablûsî, *Hadîsü'Haysametü't-Trablûsî*, (thk. Ömer Abdusselam Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1400, s. 105.

“Müezzinin sesinin ulaştığı yere kadaryaş ve kuru her şey müezzine şahitlik yapar.”⁶⁷

İbn Arabî, ezanı işiten herşeyin müezzine şahitlik yapmasına keşf yoluyla şahit olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bunları rivâyet yoluyla değil, keşfle öğrendiğini ifade etmektedir.⁶⁸

Öte yandan İbn Arabî söz konusu rivâyeti *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye* adlı eserinde de nakletmiştir. Fakat orada mezkur hadisin Hz. Peygamber'in sözü olduğuna işaret edilirken keşf yoluyla alındığına dair bir bilgi verilmemiştir.⁶⁹ Ayrıca rivâyetin *Fütûhât*'taki metninde “مدى صوته” şeklinde geçerken *et-Tenezzülâtül-leyliyye*'de “مدى صوته” şeklinde “ى” harfi olmaksızın yazılmıştır. Kanaatimize göre söz konusu yazım, matbaa hatasıdır. Aksi halde hem anlam tam olarak ifade edilmiş olmayacak hem de İbn Arabî gibi lafzî rivâyet üzerinde ısrarla duran bir kişinin bu prensibine aykırı davranılmış olacaktır.⁷⁰

Eşyanın müezzine şahitlik yapmasıyla ilgili rivâyetler müteber kaynaklarda yer almaktadır.⁷¹

12. İsâ'nın (a.s) Vasîleri

İbn Arabî, İsevîlerin, onların kutupları ve usûllerinden bahsettiği otuz altıncı babda çeşitli nakillerde bulunur. Kendisinin bu makamda bulunan kimselerle görüştüğünü ve onların naklettiği bazı keşfî bilgilerin tıpa tıp zuhûr ettiğini tarih ve yer belirterek kaydeder. İbn Arabî'nin isnadını vererek kaydettiği bu rivâyetlerden birisi İsâ'nın (a.s) vasîlerinden olan Züreyb b. Bersemlâ Hadisi'dir:

⁶⁷ *Fütûhât*, III, 38 (310. bab), *Fütûhât*, thk. bsk. I, 267-268; İbn Arabî, bu hadisin şerhi sadedinde; şahitliğin ancak bilerek/ilimle olduğunu dolayısıyla şahitlik yapan eşyanın hayat sahibi olduklarını ifade etmektedir. Bkz. *Fütûhât*, thk. bsk. I, 359, II, 229.

⁶⁸ *Fütûhât*, III, 38 (310. bab).

⁶⁹ Bkz. İbn Arabî, *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye*, s. 51.

⁷⁰ Krş. için bkz. İbn Arabî, *Fütûhât*, III, 38 (310. bab), *Fütûhât*, thk. bsk. I, 267-268; a.mlf. *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye*, s. 51.

⁷¹ Buhârî, Ezân 5, Bed'ül-halk 12, Tevhîd 52; Ebû Dâvud, Salât 31; Nesâî, Ezan 14; İbn Mâce, Ezân 5; Mâlik, Nidâ 5; Ahmed, II, 429, III, 35, 43.

”ما رويناه من حديث... ثنا مالك بن أنس عن نافع عن ابن عمر قال كتب عمر بن الخطاب إلى سعد بن أبي وقاص وهو بالقادسية أن وجه نضلة بن معاوية الأنصاري إلى حلوان العراق فليغز على ضواحيها قال فوجه سعد نضلة في ثلاثمائة فارس فخرجوا حتى أتوا حلوان العراق وأغاروا على ضواحيها وأصابوا غنيمة وسببا فاقبلوا يسوقون الغنيمة والسبي حتى رهقت بهم العصر وكادت الشمس أن تغرب فالجأ نضلة السبي والغنيمة إلى سفح الجبل ثم قام فأذن فقال الله أكبر الله أكبر قال ومجيب من الجبل يجيبه كبرت كبيرا يا نضلة ثم قال أشهد أن لا إله إلا الله فقال كلمة الإخلاص يا نضلة وقال أشهد أن محمدا رسول الله فقال هو الدين وهو الذي بشرنا به عيسى بن مريم عليهما السلام وعلى رأس أمته تقوم الساعة ثم قال حي على الصلاة قال طوبى لمن مشى إليها وواظب عليها ثم قال حي على الفلاح قال قد أفلح من أجاب محمد ﷺ وهو البقاء لأمته قال الله أكبر الله أكبر قال كبرت كبير قال لا إله إلا الله قال أخلصت الإخلاص يا نضلة فحرم الله جسدك على النار قال فلما فرغ من أذانه قمنا فقلنا من أنت يرحمك الله أملك أنت أم ساكن من الجن أم من عباد الله أسمعنا صوتك فأرنا شخصك فإنا وقد الله ووفد رسول الله ﷺ ووفد عمر بن الخطاب قال فانقلق الجبل عن هامة كالرحى أبيض الرأس واللحية عليه طمران من صوف فقال السلام عليكم ورحمة الله وبركاته فقلنا وعليك السلام ورحمة الله وبركاته من أنت يرحمك الله قال أنا زريب بن برثملا وصى العبد الصالح عيسى بن مريم عليهما السلام أسكنني هذا الجبل ودعا لي بطول البقاء إلى نزوله من السماء فيقتل الخنزير ويكسر الصليب ويتبرأ مما نخلته النصرى ما فعل النبي ﷺ قلنا قبض فبكى بكاء طويلا حتى خضب لحيته بالدموع ثم قال فمن قام فيكم بعده قلنا أبو بكر قال ما فعل قلنا قبض قال فمن قام فيكم بعده قلنا عمر قال إذا فاتني لقاء محمد ﷺ فاقروا عمر مني السلام وقولوا يا عمر سدد وقارب فقد دنا الأمر وأخبروه بهذه الخصال التي أخبركم بها يا عمر إذا ظهرت هذه الخصال في أمة محمد ﷺ فالهرب الهرب إذا استغنى الرجال بالرجال والنساء بالنساء وانتسبوا في غير مناسبتهم واثموا إلى غير مواليهم ولم يرحم كبيرهم صغيرهم ولم يوقر صغيرهم كبيرهم وترك الأمر بالمعروف فلم يؤمر به وترك النهي عن المنكر فلم ينه عنه وتعلم علمهم العلم ليحلب به الدنانير والدراهم وكان المطر قبضا والولد غبضا وطولوا المنابر وفضضوا المصاحف وزخرفوا المساجد وأظهروا الرشى وشيدوا البناء واتبعوا الهوى وباعوا الدين بالدنيا واستخفوا الدماء وتقطعت الأرحام وبيع الحكم وأكل الربا وصار التسلسل فخرا والغنى عزا وخرج الرجل من بيته فقام إليه من هو خير منه وركبت النساء السروج قال ثم غاب عنا فكتب بذلك نضلة إلى سعد وكتب سعد إلى عمر فكتب عمر ائت أنت ومن معك من المهاجرين والأنصار حتى تنزل هذا الجبل بناحية العراق فنزل سعد في أربعة آلاف من المهاجرين والأنصار حتى نزل الجبل أربعين يوما ينادي بالأذان في وقت كل صلاة فلم يجده“

“İbn Arabî'nin tam isnadını vererek naklettiği hadiste Mâlik b. Enes'in Nâfi'den onun da İbn Ömer'den naklettiğine göre Hz. Ömer, Kadisiye'de bulunan Sa'd b. Ebû Vakkâs'a bir mektup yazarak Nadla b. Muâviye el-Ensârî'yi cihad için Irak'ın Hulvan adlı bölgesine göndermesini ister. Sa'd, Nadla'yı üçyüz atlı ile oraya yönlendirir. Onlar Hulvan'a

geldiklerinde baskın yaparlar, ganimet ve esir alırlar. Esirleri götürürken ikindi vakti girer. Neredeyse güneş batmak üzeredir. Nadla, esirleri ve ganimetleri bir dağ eteğine toplar, sonra kalkıp ezan okumaya başlar. “Allahü Ekber” diye iki defa tekbir getirince, dağ tarafından bir ses ona, ‘büyük olanı tekbir ettin’ der. Nadla, “Eşhedü en lâ ilâhe illallah” deyince aynı ses ‘ihlas kelimesini söyledin’ der. “Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah” deyince o ses bunun din olduğunu, İsa’nın (s.a.) kendilerini bu dinle müjdelediğini ve kıyametin O’nun ümmetinin başına kopacağını söyler. Nadla’nın “Hayye ale’s-salâh” demesi üzerine, “namaza koşana ve ona devam edene ne mutlu!” diye cevap verir. “Hayye ale’l-felâh” dediği zaman da Hz. Muhammed’e icabet edenin kurtulduğunu ve bunun ümmetinin bekâsı olduğunu söyler. Allahü ekber, Allahü ekber deyince yine büyük olanı tekbir ettin, der. “Lâ ilâhe illallah” dediğinde ihlasın hakikatini ifade ettiğini ve Allah’ın, bedenini ateşe haram kıldığını söyler. Ezan bittikten sonra Nadla ve yanındakiler ayağa kalkar ve ona şöyle derler:

-Bizler, Hz. Peygamber’in ve Ömer b. el-Hattab’ın ordusuyuz.

‘Allah (c.c.) sana rahmet etsin. Sen (konuşan) melek misin, cin misin, yoksa Allah’ın kullarından biri misin? Sesini işittirdin, fakat kendini göstermedin. Kim olduğunu bize göster!’

Derken dağ, değirmen gibi yarılr. Saçı sakalı ağarmış, üzerinde yün elbise bulunan bir adam görünür. Selam verir, onlar da selamlarını alır. Kim olduğunu sorarlar. O da:

-Ben Züreyb b. Bersemlâ’yım. Sâlih kul İsa b. Meryem’in (s.a.) vâsisi’yim. İsa (s.a.), beni bu dağa yerleştirdi. İsa (s.a.) ömrümün uzun olması ve gökten inip domuzu öldüreceği, haçı kıracağı, hıristiyanların yaptıklarından uzak duracağı zamana kadar yaşamam için dua etti. Züreyb b. Bersemlâ daha sonra Hz. Peygamber’i sorar. Onlar da vefat ettiğini haber verirler. Bunun üzerine o uzun bir süre ağlar, öyle ki gözlerinden akan yaşlar sakalını ıslatacak kadar çoktur. Resûlullah’tan sonra kimin halife olduğunu sorar. Ebû Bekr’in halife olduğunu öğrenince, ondan sonra kimin halife olduğunu sorar. Ömer (r.a.) olduğunu öğrenince, ona selam gönderir ve Hz. Ömer’e bazı tavsiyelerde bulunur.

Bu tavsiyeler içinde Hz. Ömer'in doğru olması gerektiği, kıyametin kopma zamanının çok yaklaştığı belirtilir. Kıyamet alâmetleri ortaya çıktığı zaman, artık toplumdun uzaklaşmak gerektiği ısrarla vurgulanır.

Kıyâmet alâmetleri olarak, erkeklerin erkeklerle, kadınların kadınlarla yetinir hale gelmesi, kişilerin kendi neseplerinden, kölelerin efendilerinden başkalarına nisbet edilmesi, büyüğün küçüğe merhamet etmemesi, küçüğün de büyüğe saygı göstermemesi, iyiliğın emredilmeyip, kötülüğün nehyedilmemesi, âlimlerin ilmi maddî menfaat/dirhem ve dinar kazanmak için öğrenmesi, yağmurun çekilmesi, çocukların öfkeli olması, minberlerin uzatılması, mushafların ve mescitlerin süslenmesi, rüşvetin yaygınlaşması (normalleşmesi), binaların gösterişli olması, hevâya uyulup dinin dünya karşılığında satılması, insan hayatına kasetmenin önemsenmemesi, akrabalık bağlarının koparılması, hükmün satılması (hâkimlerin rüşvet alması), faizin çoğalması, zorbalığın övünç, zenginliğin şeref sayılması, kişinin evinden çıkıp, daha hayırlı olanın onun yerine gelmesi ve kadınların bineklere binmesi gibi konular vardır.

“Züreyb b. Bersemlâ konuşmasını bitirdikten sonra, oradan ayrılır. Nadla, bu olayı Sa'd b. Ebû Vakkâs'a, o da Hz.Ömer'e mektupla bildirir. Hz. Ömer de mektuba karşılık verir. Mektubunda, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın ensâr ve muhâcirlerle birlikte o dağa kadar gitmesini ister. Şayet onunla karşılaşılırsa, kendisinden ona selam söylemelerini ister. Hz. Peygamber'in

“ ان بعض أوصياء عيسى بن مريم عليه السلام نزل الجبل بناحية العراق ”

“Gerçekten Meryem oğlu İsa'nın (Aleyhisselâm) bazı vasîleri Irak civarındaki bir dağa yerleşmişlerdir.” buyurduğunu haber verir. Sa'd, ensâr ve muhâcirlerden dört bin kişiyle beraber kırk gün bu dağda kalırlar. Her namaz vakti ezan okurlar, fakat onu bulamazlar.”

Hadisin sonunda İbn Arabî hadisin isnadını kritiğe tâbi tutar ve râvilerden Râbisî'nin hadisi Mâlik b. Enes'ten rivâyet etmesinin bir mütâbii'nin bulunmadığını, yaygın olan isnadın Mâlik b. el-Ezher'den, onun da Nâfi'den şeklinde olması gerektiğini belirtir. İbnü'l-

Ezher'in meçhul bir râvi olduğunu belirtir. Hâkim'in (405/1014) de bu râvî hakkında, İbnü'l-Ezher'in bu hadis dışında bir şey zikretmediğini/dolayısıyla tanınmadığını; isnadınının problemlili olduğu bilgisini aktarır. Değerlendirmesinin sonunda İbn Arabî,

“ هذا الحديث وإن تكلم في طريقه فهو صحيح عند أمثالنا كاشفا ”

“*Bu hadisin isnadı hakkındatenkitler olsa da, bizim gibilere göre keşfen sahihtir.*” demektedir.⁷²

Ebû Nuaym(430/1038), *Delâilü'n-Nübüvve*'de bu hadise yer vermiştir.⁷³ Lalekâî (418/1027), *Kerâmâtü'l-evliya* adlı eserinde bu hadisi zikretmiştir.⁷⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350)⁷⁵ ise Züreyb b. Bersemlâ hadisinin bâtl olduğunu söylemiştir.

Züreyb b. Bersemlâ ile ilgili olarak nakledilen bu rivâyet, İbn Arabî'nin İsevîler, onların kutupları ve usullerinden bahsettiği babda anlattığı müşâhede ve mükâşefeye mutabık olmakla birlikte, hadis usûlü açısından problemlidir. Nitekim İbn Arabî de rivâyetin naklen değil keşfen sahih olduğunu ifade etmiştir.

13. Hz. Peygamber'in Doğumu

İbn Arabî, *Fütûhât*'ta Cenâb-ı Hakk'ın nâiblerinden bahsederken sözü İran Kisrâsı Enû Şirvân'a getirmiş ve onunla ilgili olarak bir hadis zikretmiştir. Bahsi geçen rivâyet şu şekildedir:

“ ولدت في زمن الملك العادل ”

“*Ben âdil melik zamanında doğdum.*”⁷⁶

⁷² *Fütûhât*, I, 223-224, *Fütûhât*, thk. bsk. III, 363-368.

⁷³ Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 65.

⁷⁴ Bkz. Hibetullah b.Hasen et-Taberî el-Lâlekâî, *Kerâmâtü'l-evliya*, (thk. Ahmed Sa'd el-Himan), Daru Tayyibe, Riyad, 1412, s. 131-132; a.mlf. *Şerhu usûli itikâdi ehl-i's-sünne*, VI, 480.

⁷⁵ İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr el-Hanbelî ed-Dımaşkı, *el-Menârü'l-münîf*, Mektebül-Matbuâtu'l-İslâmiyye, (thk. Abdülfettâh Ebu Ğudde), 2. bs., Halep, 1403, s. 79; el-Arnaut, Züreyb b. Bersemlâ hadisinin batıl olduğunu söylemiştir. Bkz. el-Arnaut, “*Kişisel Görüşme*”, İstanbul, 7 Ağustos 2008.

⁷⁶ *Fütûhât*, IV, 3 (402. bab)

İbn Arabî, bu rivâyetin keşf vb. yollarla sahih olduğunu açıkça ifade etmemiştir; ancak Bursevî (1137/1725), hadisin keşfen sahih olduğunu belirtmiştir.⁷⁷

İbn Arabî'nin naklettiği rivâyetle ilgili Halîmî (403/1012), hadisin sahih olmadığını, isnadının sahih olsa bile, onun mana olarak doğru olamayacağını ifade etmektedir.⁷⁸ Sağânî (650/1252) rivâyetin mevzu olduğunu, Sehâvî (902/1496), İbnü'l-Cevzî (597/1201)⁷⁹ ve Şevkânî(1250/1834) ise aslının bulunmadığını belirtmişlerdir.⁸⁰ İbnü's-Sem'ânî'nin nakline göre, salih zatlardan biri, bu rivâyeti rüyasında Rasûl-i Ekrem'e arz eder ve Hâkim en-Neysâbûrî'nin (405/1014) bu hadis hakkında mevzûdur, dediğini belirtir. Hz. Peygamber de Hâkim'in görüşünü onaylar.⁸¹

Muhaddisler, prensip olarak rüya yoluyla hadis alımını ve hadis tashihini kabul etmemekle birlikte, bu örnekte olduğu gibi zaman zaman destekleyici mahiyette rüyayı kullandıkları görülmektedir. Nitekim hadis tahricinde müteşeddî olduğu söylenen Elbânî bile bu rüyayı delil olarak zikretmiştir. Rüyaların her ne kadar delil olarak kullanılmasa da gönlü tatmin etmeyememi olmadığını belirtmiştir.⁸²

Burada dikkatimizi çeken bir nokta da şudur: İbn Arabî, her ne kadar bu rivâyetin keşfen sahih olduğunu belirtmemiş olsa da, hadisin keşfen sahih sayıldığı ileri sürülmüştür. Keşfen sahih olduğunu farzetsek bile rüya yoluyla aynı hadis zayıf, hatta mevzu addedilmiştir. Yani bir kişinin keşfen sahih dediği bir hadise, diğeri rüya yoluyla mevzudur, demektir. Bu da bize bu tür subjektif metotların kişiye has olduğunu ve umuma teşmil edilemeyeceğini hatırlatmaktadır.

14. Hz. Peygamber'in Makamı

İbn Arabî'nin naklen ve keşfen sabit olduğunu ifade ettiği:

⁷⁷ Bursevî, hadisi kimin sahih saydığını açıkça belirtmemiştir. Dolayısıyla rivâyetteki sahih hükmünü, İbn Arabî'nin mi yoksa başkasının mı yaptığı tesbit edilememektedir. Bkz. Bursevî, *Hadis-i Erba'in Tercemesi*, (nşr. Halil İbrahim), Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 182; Avcı, *Sûfîlerin Hadis Anlayışı*, s. 263-265.

⁷⁸ Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, IV, 305 (5195); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 454-455 (2927).

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mevdüât*, I, 627.

⁸⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 454 (2927); Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a*, I, 327 (30).

⁸¹ Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, IV, 305 (5195); Aclûnî, *a.g.e.* II, 454 (2927).

⁸² Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdüa*, II, 425.

” لا مقام أعلى من مقام مُحَمَّد ﷺ “

”Hz. Peygamber’in sallallahu aleyhi ve sellem makamından daha yüksek makam yoktur.”⁸³ “Aslında burada net olarak bir hadisten bahsedilmemekte, sadece keşf ve nakil yoluyla bu konuda sahih rivâyetlerin bulunduğu dikkat çekilmektedir.

İbn Arabî, makam kelimesini manevî bir rütbe olarak ifade ederken hadislerde makam kelimesi daha ziyade ayakta durulan yer anlamında maddî bir manayı ifade etmekte kullanılmıştır.⁸⁴ Dolayısıyla bu bilginin hadis olmayıp hadisten çıkarılan bir hüküm olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Hz. Peygamber’in makamına işaret eden bazı hadisler zikredilmiştir.⁸⁵

Bunlar:

” انا أكرم الاولين و الاخرين على الله لا فخر “⁸⁶

”Ben Allah katında, önceki ve sonraki insanların en değerlisiyim. Bununla övünmüyorum.”

” أنا سيد ولد آدم يوم القيامة ولا فخر “⁸⁷

”Ben kıyamet günü Âdem oğullarının efendisiyim, bununla iftihar etmiyorum.”

” سلوا الله لي الوسيلة قالوا يا رسول الله وما الوسيلة ؟ قال أعلى درجة في الجنة لا ينالها إلا رجل واحد أرجو أن أكون أنا هو “

”Allah Teâlâ'dan benim için vesileyi isteyin. Vesile nedir ey Allah'ın Elçisi? diye soruldu. Hz. Peygamber de (s.a.): Cennetin en yüksek derecesidir. Oraya ancak bir kişi ulaşacaktır. O kişinin de ben olacağımı ümit ediyorum”⁸⁸ buyurdu.

⁸³ Fütühât, II, 525.

⁸⁴ Örnek olarak bkz. Buhârî, Mevâkît 11, ‘Makâm-ı Mahmûd’ şeklinde manevî bir anlamda kullanıldığı da vâki olmakla birlikte bu şekilde kullanımı azdır. Bkz. Ebû Dâvud, Salât 38.

⁸⁵ Bkz. Avcı, a.g.e. s. 108-109.

⁸⁶ Tirmizî, hadisin garîb olduğunu haber vermiştir. Bkz. Tirmizî, Menâkıb 1; Dârimî, Mukaddime 8.

⁸⁷ Tirmizî, Menâkıb 1; İbn Mâce, Zühd 37; Ahmed, III, 2, el-Arnâvût, hadisin isnadının zayıf olduğunu ve hadisin li ğayrihî sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmed, III, 2.

15. Cennetin Özlemi

İbn Arabî, *Fütûhât*'ın yüz sekseninci babında cennetin özlem duymasıyla ilgili çeşitli bilgiler aktarmaktadır. Bunların birisinde şöyle denilmektedir:

“وقد ورد خبر ليس لي علم بصحته أن الله عز تعالى ذكر المشتاقين إليه”

“*Sihhati hakkında bilgim olmayan bir haberde vârid olduğuna göre -noksan sıfatlardan beri olan- Allah Teâlâ Kendisine iştîyak duyanları anar.*”⁸⁹

İbn Arabî, aynı babda yukarıdaki rivâyete anlam olarak benzeyen başka bir nakil daha yapar: İbn Arabî'nin aktardığına göre:

“إن صح الخبر ولا علم لي به لا من الكشف ولا من رواية صحيحة إلا أنه مذكور مشهور وقد اتصفت الجنة بالإشتياق إلى علي

وسلمان وعمار وبلال وتكلم الناس في ذلك “⁹⁰

İbn Arabî bu hadisin (*Cennetin özlem duyduğu kişiler Ali, Selman, Ammâr ve Bilâl*), rivâyet ya da keşf yoluyla sahih olduğunu bilmediğini, fakat çok meşhur olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca bu hadis ile ilgili çeşitli tenkitler bulunduğunu da belirtmektedir.⁹¹

Yukarıda aktardığımız birinci rivâyet Gazâlî (505/1111) tarafından İhyâ'da nakledilmiştir. Gazâlî, rivâyeti hadîs-i kudsî olarak nakletmekle birlikte kaynağını belirtmemektedir. İhyâ'nın metni şu şekildedir.⁹²

“لقد طال شوق الأبرار إلى لقائي وأنا إلى لقاءهم أشد شوقاً”

İbn Arabî'nin, rivâyet ya da keşf yoluyla sabit olduğunu bilmediğini söylediği rivâyet, hadis kaynaklarında şu şekilde geçmektedir:

⁸⁸ Tirmizî, Menâkıb 1; Ahmed, II, 265.

⁸⁹ *Fütûhât*, II, 364 (180. bab).

⁹⁰ *Fütûhât*, II, 364 (180. bab).

⁹¹ İbn Arabî, bu bölümde, hadis ile ilgili olarak Cennetin bizzat kendisine sorular sorduğunu haber vermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'e diğer meseleleri sormaktan dolayı bu konuyla ilgili soru sormayı unuttuğunu anlatmaktadır. Bkz. *Fütûhât*, II, 364 (180. bab).

⁹² Gazâlî, *İhyâ*, II, 212.

"إن الجنة لتشتاق إلى ثلاثة علي و عمار و سلمان"

"Cennet şu üç kişiyi özler: Ali, Ammar ve Selman (r.a.)"⁹³

İbn Arabî'nin yukarıdaki hadisi ne rivâyeten ne de keşfen bilmediğini söylemesinin önemli olduğu kanaatindeyiz. İbn Arabî'nin bu durumu açıkça bilmediğini söylemesi onun ilmî şahsiyetini göstermesi bakımından kayda değerdir. Ayrıca onun keşf yoluyla her türlü bilgiyi edindiği şeklindeki bir anlayışın doğru olmadığını göstermektedir.

16. Ümmetin Âlimleri

İbn Arabî, eserinde âlimlerle ilgili şu rivâyeti kaydeder:

"علماء هذه الامة كأنباء بنى اسرائيل"

"Bu ümmetin alimleri İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir."

İbn Arabî'nin *ruviye* sigâsıyla naklettiği bu rivâyetin sağlam bir isnadınının olmadığını, fakat dinleyicilerin gönüllerini rahatlatmak için naklettiğini belirtmektedir.⁹⁴ Temel kaynaklarda yer almayan bu rivâyetle ilgili çeşitli tenkitler bulunmaktadır.

17. Nefsi Bilmek

İbn Arabî, tasavvufî eserlerde çokça zikredilen rivâyeti *Fütûhât* 'ında kaydetmiştir. Bu rivâyet şu şekildedir:

"من عرف نفسه عرف ربه"

⁹³ Hadis kaynaklarında İbn Arabî'nin dördüncü kişi olarak naklettiği *Bilâl* ismi bulunmamaktadır. Tirmizî, hadisin hasen garîb olduğunu ve rivâyetin sadece Hasen b. Sâlih kanalıyla bilindiğini belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, *Menâkıb* 34. Nitekim, diğer kaynaklar incelendiğinde rivâyetin Hasen b. Sâlih tarihiyle geldiği görülmektedir. Hâkim en-Neysâbü'rî'nin tespitine göre hadisin isnadı sahihtir. Ayrıca hadisle ilgili olarak Zehebî'nin *Telhîs*'teki kanaati de hadisin sahih olduğu yönündedir. Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 148 (4666). Elbânî ise hadisin zayıf olduğu kanaatinde. Bkz. Tirmizî, *Menâkıb* 34; Ebû Yâlâ, *Müsned*, V, 164 (2779); 165 (2780), XII, 142 (6772), Buradaki rivâyet diğerlerine göre daha uzun olup diğerlerinden farklı olarak Cebrâil'in gelerek cennetin özlem duyduğu kişileri Hz. Peygamber'e haber verdiği belirtilmektedir. Bkz. Ebû Yâlâ, *Müsned*, XII, 142 (6772). Taberânî, *el-Kebîr*, V, 215 (6044), Taberânî'nin bu rivâyetinde cennet ifadesinin yerine hûrîler almıştır. Bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, V, 215 (6044), VI, 215 (6045), Taberânî'nin bu rivâyetinde cennetin özlem duyduğu kişilerin, dördüncüsü olarak Mikdad b. Esved zikredilmektedir. Bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 215 (6045).

⁹⁴ *Fütûhât*, I, 546 (69. bab), *Fütûhât*, thk. bsk. I, 151, II, 361; ed-Debbağ da rivâyetin Hz. Peygamber'e (s.a.) ait olmadığı kanaatinde. Bkz. *el-İbrîz*, s. 55.

“Nefsini bilen rabbini bilir”⁹⁵

Fütûhât müellifi, rivâyeti eserinin bir çok yerinde yukarıdaki lafızlarla nakletmektedir.⁹⁶ O, rivâyeti gerek hadis gerekse kudsî hadis olarak nakletmekte, fakat bu haberin keşfen mi yoksa naklen mi sahih olduğunu açıkça belirtmemektedir.

Fütûhât’ınyüz yetmiş yedinci babından İbn Arabî’nin bu haberle ilgili görüşünü özetleyen Abdulvehhab eş-Şa‘rânî (973/1565), rivâyetin keşfen sâbit olduğunu belirtmektedir. Fakat eş-Şa‘rânî, bu keşfin kime ait olduğunu açıkça ifade etmemiştir.⁹⁷

Ancak, *Keşfü’l-hafâ’da* İbn Arabî’nin hadis hafızlarından sayıldığına ve mezkur rivâyetin onun tarafından tashih edildiğine dair görüşler nakledilmektedir.⁹⁸ Fakat araştırmamızda rivâyetin İbn Arabî tarafından tashih edildiğine rastlayamadık.⁹⁹ Bu sebeple rivâyetin, keşf yoluyla hadis rivâyet ettiği düşünülerek İbn Arabî’ye dayandırıldığı düşünülebilir. İbn Arabî’nin keşf yoluyla hadis naklettiği için sahih olmayan rivâyetlerin ona nisbet edilerek keşfen tashih edilmesi ilmî anlayışa uygun değildir.¹⁰⁰ Bununla birlikte keşf yolu ile hadis rivâyetinde şöhret bulan İbn Arabî’ye söz konusu rivâyetin isnad edilmesi, onun tasavvuf mektebinde otorite kabul edilmesine bağlanabilir. Çünkü sûfilerin bir kısmı için hadisin İbn Arabî tarafından tashih edilmesi yeterli görülmektedir.

Özellikle sûfi çevrede meşhur olan bu rivâyetin sıhhati hususunda çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Nevevî, rivâyetin Hz. Peygamber’den sabit olmadığını; İbn Teymiye ise hadisin mevzû olduğunu belirtmiştir. Ebû Muzaffer es-Sem‘ânî de rivâyetin

⁹⁵ İbn Arabî, *Fütûhât*’ın pek çok yerinde zikrettiği rivâyet için bkz. *Fütûhât*, I, 460, I, 472, 500, 636, II, 34, III, 3, 44, 73, 101, 189, 270, 289, 301, 315, 363, 391, 401, 412, 408, 503, 544, 553, *Fütûhât*, thk. bsk. I, 286,728, 733, 761, II,152, 177, 18.

⁹⁶ İbn Arabî, mezkur rivâyetle ilgili müstakil bir risale yazmıştır. Bkz. *er-Risâletü’l-vücûdiyye fî ma’nâ kavlihî sallallâhu aleyhi ve sellem men arafe nefseh fekad arafe Rabbeh*, Mektebetü’l-Kâhire, Mısır ts. İbn Arabî, *Fütûhât* dışındaki eserlerinde de bu rivâyete yer vermiştir. Bkz. *Fusûsü’l-hikem Şerhu Sainüddin Ali b. Muhammed et-Türke*, II, 941; a.mlf. *Kitâbu’l-celâle (Resâilu İbn Arabî içinde)*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1997, s. 64; *Kitâbu’l-‘alâm (Resâilu İbn Arabî içinde)*, s. 96.

⁹⁷ Bkz. Abdulvehhâb eş-Şa‘rânî, *el-Yevakît ve’l-cevâhîr*, s. 84.

⁹⁸ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 343 (2532). Ayrıca, Aclûnî’den naklen İbn Arabî’nin bu kanaatte olduğunu söyleyenlerde bulunmaktadır. Bkz. Yıldırım, *age*. s. 43.

⁹⁹ *Fütûhât*’ın tamamı baştan sona taranmasına rağmen, rivâyetin sahih sayıldığına dair bir ibareye rastlanmamıştır. Ayrıca gerek *Fusûs*’ta gerekse ulaşılabildiğimiz diğer eserlerinde de böyle bir kayıt tespit edemedik.

¹⁰⁰ Böyle bir durumun tesbiti ayrı bir araştırmanın konusudur. *Keşfü’l-hafâ* vb. eserlerin ayrıca bu açıdan taranması ve gerekli karşılaştırmaların yapılarak durumun ortaya çıkarılması gerekmektedir.

merfu olarak bilinmediğini ve Yahya b. Muaz er-Razî'nin sözlerinden olduğunu nakletmiştir.¹⁰¹

Ayrıca Suyûtî (911/1505), bu hadisle ilgili müstakil bir risale yazmıştır. '*el-Kavlü'l-eşbeh fi hadîsi men arafe Rabbeh*' isimli risale Suyûtî'nin fetvaları arasında yer almaktadır.¹⁰²

Öte yandan *Risâletün fi'l-ehadiyye* veya *Risâletü men arafe nefseh fekad arafe rabbeh* ismiyle anılan eserler İbn Arabî'ye nisbet edilmektedir. İbn Arabî'nin *Kitâbu'l-elif* veya *Kitâbu'l-ehadiyye* diye bilinen bir eseri bulunmakla birlikte adı geçen eser yukarıdaki rivâyetin şerhine tahsis edilmemiştir.¹⁰³

Diğer taraftan İbn Arabî'nin eserleri üzerlerine tahsis ettiği araştırmasında Osman Yahya, söz konusu risâlenin gerek üslûbu gerekse muhtevası gereği İbn Arabî'ye ait olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁴

Hadisçiler bu rivâyetin isnadı, sûfiler ise işlevi üzerinde durmuşlardır.¹⁰⁵ Tasavvufun temel iki meselesi olan *marifetü'n-nefs* ve *marifetullah* bu hadisle temellendirilmektedir.

İbn Arabî'nin sisteminde bu rivâyet merkezi bir konumdadır. İbn Arabî bu rivâyetle ilgili olarak şunları aktarır:

“(Haris) el-Muhasibî, marifetin dört şeyi bilmek olduğunu söylemiştir: Allah'ı bilmek, nefsi, dünyayı ve şeytanı bilmek. Hz. Peygamber ise Allah'ı bilmenin nefsi bilmekle mümkün olduğunu belirterek şöyle söylemiştir: 'Kendini bilen Rabbini bilir.' Başka bir

¹⁰¹ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 343 (2532).

¹⁰² İmam Celaleddin es-Suyûtî'nin fıkıh, tefsir, hadis, Arap dili vb. ilimlerle ilgili fetvalarını içeren eserinin ismi *el-Hâvî lil-fetavâ*'dır. Adı geçen eser için bkz. es-Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, (haz. Abdullatif Hasan Abdurrahman), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000/1421.

¹⁰³ İbn Arabî'nin eserleri ile ilgili bilgi için bkz. Ayhan, *Muhyiddîn İbn Arabî ve Hadis Rivâyeti*, s.7-16.

¹⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. Osman Yahya, *Müellefâtü İbn Arabî*, s. 342 vd.

¹⁰⁵ Aşağı-yukarı bütün tasavvuf kitaplarında bulabileceğimiz bu rivâyet üzerinde sûfiler çokça durmuşlar ve bu rivâyet üzerinden çok şeyler söylemişlerdir. Bu rivâyet o kadar yaygınlaşmıştır ki âdetâ tasavvufî bir ıstılahâ dönüşmüştür. Mesela; hakkında pek fazla bilgi bulunmayan ve on sekizinci yüz yılın sonu ile on dokuzuncu yılın başlarında yaşamış son dönem Osmanlı müelliflerinden olan Seyyid Mustafa Râsim Efendi, tasavvuf ıstılahlarına dair kaleme aldığı *Istılâhâtü İnsân-ı Kâmil* adlı eserinde “*Men arafe nefsehü fekad arafe Rabbehü*” maddesinde şunları kaydeder: “*Her kimse ki nefsinin bile, tahkik ol kimse kendini tertib edip halk eden Allah Teâlâ Hazretini bilir. Yani nefsi eczâdan mürekkeb ve masnû ve a'zay-ı mütegayyirden müberrâ olan sâni'i bilir. Nefsinin fakir bilen rabbini bilir. Ve nefsinin hâdis bilen rabbini kadîm bilir. Ve nefsinin zelil bilen kimse rabbini aziz bilir ve gayrı zâlik...*” Bkz. Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Istılâhâtü İnsân-ı Kâmil*, s. 334.

rivâyette de 'Nefsini en iyi bilen, Rabbini en iyi bilendir' buyurmuştur. Böylelikle seni delil yapmıştır. Başka bir ifadeyle nefsini bilmeni Allah'ı bilmenin delili yaptı.."¹⁰⁶

III. SONUÇ

Fütûhât'ta keşf yoluyla nakledilen tasavvufî rivâyetlerin genel karakterine bakıldığı zaman bunların çoğunluğunun hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. "*Kenz-i mahfi*", ve "*Kim, yetmiş bin defa lâ ilâhe illallah derse veya kimin için bu söylenirse (günahları) bağışlanır.*" rivâyetlerinin hadis kaynaklarında mevsul bir isnadlarının olmadığı tesbit edilmiştir.

"*Ümmetimin âlimleri israiloğullarının peygamberleri gibidir*" rivâyetleri İbn Arabî'nin keşfen sahih olduğunu tesbit edemediği hadislerdendir.

İbn Arabî, "*Nefsini bilen rabbini bilir*" ve "*Ben âdil melik zamanında doğdum.*" rivâyetlerinin keşf yoluyla sahih olduğunu açıkça belirtmemiş; fakat onun bu rivâyetleri keşfen sahih saydığı iddia edilmiştir.

Hadis usûlü açısından aslı bulunmayan mezkur rivâyetlerin keşf yolu ile hadis rivâyetinde şöhret bulan İbn Arabî'ye isnad edilmesi, onun tasavvuf mektebinde otorite kabul edilmesine bağlanabilir.

Diğer rivâyetlerin ise hadis kaynaklarında çeşitli tariklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca keşf yoluyla nakledilen bazı rivâyetlerin hadis olmayıp hadisin şerhi sadedindeki bilgilerden oluştuğu görülmektedir.

İbn Arabî'nin özel rivâyet yöntemleriyle aldığı hadis sayısı fazla olmamakla birlikte, söz konusu rivâyetler "*Nefsini bilen rabbini bilir*" gibi onun sisteminin temelini oluşturan hadislerdir. Yani bu tür hadisler sayıca az olsa da mahiyet olarak önem arz etmektedir.

Tasavvufta keşf, rüya vb. yöntemler bilgiyi elde etme vasıtaları olarak kabul edilmektedir. Fakat hadis metodolojisi açısından bu yöntemler kullanılarak bilgi elde

¹⁰⁶ Bkz. *Fütûhât*, II, 298 (177. bab); *Fütûhât-ı Mekkiyye*, (çev. Ekrem Demirli), VIII, 108.

edilemez. Hadis usûlünce belirlenen prensipler haricinde hadis nakletmek veya hadislerdeki ihtilafları gidermek hadis ilminin belirlediği kriterlerin dışına çıkmaktır. Ayrıca epistemolojik açıdan keşf, rüya ve benzeri subjektif yollarla elde edilen bilginin doğruluğunun tesbiti hadis usûlünün objektif kriterleri açısından mümkün değildir.

Kaynakça

Abd b. Humeyd, b. Nasr Ebû Muhammed (249/863), *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd*, (thk. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî, Mahmûd Muhammed es-Saîdî), Mektebetü's-Sünne, I, Kahire, 1988/1408.

Abdurrezzak el-Kâşânî (730/1330), *Istılâhâtu's-sûfiyye*, (thk. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer), el-Hey'etü'l-Mısriyye, Mısır, 1981.

Abdülkadir b. Bedran ed-Dımaşkî, *el-Medhal ila mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dûmî Abdülkadir Bedran, İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, Dımaşk, 1919.

Abdülmün'im el-Hıfnî, *el-Mevsû'atü's-sûfiyye*, Mektebetu Medbûli, 5. bs. Kahire, 2006.

Abdurrezzak Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî (211/826), *Musannefü Abdürrezzak*, (thk. Habîburrahman el-A'zamî), 2. bs., el-Mektebü'l-İslâmî, I-XI, Beyrut, 1403.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed (1162/1749), *Keşfü'l-hafa ve müzîlü'l-ilbas amme's-tehara mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, (haz. Ahmed el-Kalâş), 6. bs., Müessesetür-Risâle, I-II, Beyrut, 1996/1416.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Şu'ayb el-Aranavut'un Ta'likiyle birlikte), Müessesetü Kurtuba, I-VI, Kâhire, ts.

_____, *el-Müsned*, (haz. Ahmed Muhammed Şâkir) (I-VIII), (IX-XX), Dâru'l-Hadîs, I-XX, Kâhire 1995/1416.

Ahmed b. Mübarek, *el-İbrîz min kelâmi seyyidî Abdilazîz*, Beyrut, ts.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606), *el-Masnu' fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevdu*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 4. bs., Kahire, 1984.

Avcı, Seyit, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, Ensar Yay., Konya, 2005/1426.

_____, *Sufilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, Ensâr Yayıncılık, Konya, 2004.

_____, "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 2004/4, sy. 4, s. 161-193.

Ayhan, Mehmet, *Muhyiddîn İbn Arabî ve Hadis Rivâyeti*, Hâcegân Akademi Yay. İstanbul, 2012.

Azîmabâdî, Ebu't-Tayyib Şemsü'l-Hak, *Avnu'l-ma'bûd şerhu süneni Ebû Dâvûd*, (İşraf Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr), Dâru'l-Fıkr, I-XIV, Beyrut, 1995/1415.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Mektebetü Dâri'l-Bâz, I-X, Mekke, 1994/1414.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1981.

_____, *Cilâü'l-ayneyn bi-tahrici rivayati'l-Buhari fi cüz'i raf'il-yedeyn*, (haz. Ebû Muhammed Bedrüddinşah Raşidi Sindi), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1989/1409.

_____, *Kitâbü raf'il-yedeyn fi's-salât*, (haz. Bediüddin Raşidi,) Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996/1416.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., İstanbul, 1997.

Bursevî, İsmail Hakkı (1137/1725), *Hadîs-i Erba'în Tercemesi*, (nşr. Halil İbrahim), Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1317.

_____, *Kitabü'n-netice*, (haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul, 1997.

_____, *Hucetu'llâhi'l-bâliğa (Reşahât kenarında)*, İstanbul, 1291.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifat*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Deylemî, Ebû Şuca' Şîruye b.Şehredâr b. Şîruye (509/1115), *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, (haz. Fevvâz Ahmed, Muhammed el-Mu'tasım billah el-Bağdâdî), Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1987/1407.

Ebû Dâvud Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud el-Basrî, *Müsnedü Ebû Dâvud et-Tayâlisî*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünenü Ebî Dâvud*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), (Ta'lik Kemâl Yûsûf el-Hût, Elbânî'nin hadisle ilgili değerlendirmeleriyle birlikte), I-IV, Dâru'l-Fikr, bsy. ts.

Ebü'l-Ala Afifi, *Tasavvuf: İslamda Manevi Devrim*, (trc. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün), Risale Yay., İstanbul, 1996.

Ebû Yâ'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî (307/919), *Müsnedü Ebû Ya'la el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), I-XIII, Dârül-Me'mûn Li't-Turâs, Beyrut, 1984/1404.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevdûa*, I, II, Beyrut, 1374.

Enver Fevaid Ebû Hazzam, *Mu'cemü'l-mustalahati's-sûfiyye*, (haz. George Mitri Abdülmesih), Mektebetu Lübnan, ts.

et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Cadelhak, Muhammed Zühri en-Neccâr, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1968.

Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub (817/1415), *el-Kâmûsu'l-muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdillâh (405/1014), *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Zehebî'nin *Telhîs'iyle* birlikte) Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1990/1411.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Nevadirü'l-usul fî ma'rifetihâdisi'r-Rasûl*, (thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, es-Seyyid el-Cemîlî), Daru'l-Beyân li't-Türâs, I-II, Kâhire 1988/ 1408.

_____, *Kitâbu hatmi'l-evliyâ*, (thk. Osman Yahya), Beyrut, 1965.

Hemmam b. Münebbih, es-San'ânî, *Sahîfetü Hemmam b. Münebbih*, (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1987/1407.

Heyet, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İstanbul, 2006.

Heysemî Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman (807/1405), *Buğyetü'r-raid fî tahkiki Mecmai'z-zevaid ve menba'i'l-fevaid*, (thk. Abdullâh Muhammed Derviş), Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994/1414.

Humeydî, Abdullâh b. Zübeyr (219/814), *el-Müsned*, (thk. Habiburrahman el-A'zamî), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1988.

İbn Arabî, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, Dâru Sâdır, I-IV, Beyrut, ts.

_____, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, (thk. Osman Yahya), I-XIV, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985/1405.

_____, *Kitâbu istilâhâti's-sûfiyye (Resâilu İbn Arabî içinde)* Dâru Sâdır, Beyrut, 1997.

_____, *Kitâbu'l-vesâyâ (Resâilu İbn Arabî içinde)*.

_____, *Kitâbu'l-celâle (Resâilu İbn Arabî içinde)*

_____, *Kitâbu'l-'alâm (Resâilu İbn Arabî içinde)*.

_____, *Fusûsü'l-hikem ve't-ta'likâti aleyha*, (haz. Ebü'l-A'la Afifi), Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1980/1400.

_____, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, şerh. Ahmed Avni Konuk), Dergah Yayınları, I-IV, İstanbul, 1987

_____, *el-Hayalu alemler-berzah ve'l-misal; er-Ru'yâ ve'l-mübeşşirât*, (haz. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb) Matbaatu Nadr, bsy.1993/1414.

_____, *Kitâbu hatmi'l-velâye 'Ankâu muğrib fi marifeti hatmi'l-evliyâi ve şemsi'l-mağrib*, (thk. Kâsım Muhammed Abbas), Dâru'l-Medâ, Beyrut, 2004.

_____, *el-Vesâyâ*, Dârül-Cil, Beyrut, 1988/1408.

_____, *er-Risâletü'l-vücûdiyye fi ma'nâ kavlihî sallallâhu aleyhi ve sellem men arafe nefseh fekad arafe Rabbeh*, Mektebetü'l-Kâhire, Mısır ts.

_____, *et-Tenezzülâtü'l-leyliyye fi'l-ahkâmi'l-İlâhiyye (Takdim ve Ta'lik Abdurrahman Hasan Mahmud), Âlemül-Fikr, bsy. ts.*

İbn Arrâk, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinânî; *Tenzihü's-Şeriatil-merfua ani'l-ahbari's-şeniati'l-mevzua*, (thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Siddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1981/1401.

İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kuraşî (281/894), *el-Vera'*, (thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamd el-Mahmûd), Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1988/1408.

_____, *Kitâbu'l-evliyâ*, (thk. Muhammed Said b. Besyûnî Zağlul), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1993/1413.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfi (235/849), *el-Musanef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyad, 1409.

İbn Hibban, et-Temîmî el-Büstî (354/965), *Sahîh*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetür-Risâle, I-XVIII, Beyrut, 1993/1414.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak en-Neysâbûrî (311/923), *Kitâbu't-Tevhîd ve isbâtu sıfât'r-Rabb azze ve celle*, (thk. Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvan), Mektebetü'r-Raşid, I-II, 5. bs., Riyad, 1994.

_____, *Sahîh-i İbn Huzeyme*, (thk. Muhammed Mustafa el- A'zamî, A'zamî ve Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), el-Mektebû'l-İslâmî, I-IV, Beyrut, 1970/1390.

İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, I-XIV, Beyrut, ts.

İbnu'l-Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebûbekir, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, (thk. Şuayb el-Arnaut, Abdulkadir el-Arnaut), I-V, Beyrut, 1986/1407.

İbnü'l-Hâcc, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal*, Dârü'l-Hadis, bsy. 1981.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut, ts Kanık, Mahmut, Harflerin İlmi, Bursa, 2000.

İzmirli, İsmail Hakkı-Şeyh Safvet, *Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, (Tenkitli Neşir, haz. İbrahim Hatiboğlu), İstanbul, 2001.

Karadaş, Cafer, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 519.

Keşmîrî, Muhammed Enver, *Feyzü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-IV, Kâhire 1938.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (thk. Mahmûd b. Şerif, Abdülhalim Mahmûd), I-II, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1972.

Lalekâî, Hibetullah b.Hasen et-Taberî el-Lâlekâî, *Kerâmâtü'l-evliya*, (thk. Ahmed Sa'd el-Himan), Daru Tayyibe, Riyad, 1412.

Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, (trc. AhmedAvni Konuk, haz. Dr. Selçuk Eraydın), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-âyâti'l-Kur'âni'l-Hakîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1982.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed, *Tuhvetü'l-ahvezî bi şerhi Camii't-Tirmizî el-Mukaddime*, I-II, Beyrut, 1990.

Nesâî (303/915), Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahman, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Elbânî'nin değerlendirmeleriyle birlikte), Mektebetü'l-Matbû 'âtu'l-İslâmiyye, I-VIII, 2. bs., Haleb, 1986/1406.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bündârî, Seyyid Kisrevî Hasen), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut, 1991/1411.

Râğıb el-İsfahanî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, (haz. Muhammed Ahmed Halefallah), Mektebetü'l-Enclo'l-Mısriyye, Kahire, 1970.

Serrâc, Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, (thk. Abdulhalim Mahmûd, Tâhâ Abdülbakî Surûr), Kâhire, 1960.

Sehâvi, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makasidü'l-hasene fi beyânı kesirin mine'l-ehâdisi'l-müştehire ale'l-elsine*, (thk. Abdullah Muhammed es-Siddik), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006/1427.

Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-süfi el-hikme fi hududi'l-keleme*, Dâru Nedre, Beyrut, 1981/1401.

_____, *İbn Arabî ve mevlidu lugatin cedîde*, el-Müessesetü'l-Câmiyye, Beyrut, 1991.

Şevkânî, *İrşadü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usul*, I-II, Dârü'l-Kitâbu'l-Arabi, Dımaşk, 1419/1999.

_____, *Katru'l-velî 'alâ Hadîsî'l-velî*, (thk. Seyyid Yûsuf Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001/1422.

Şuayb el-Arnaut, “*Kişisel Görüşme*”, İstanbul, 7 Ağustos 2008.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî (360/971), *el-Mu'cemü'l-kebir*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî), Mektebetü'l-Ulûm Ve'l-Hikem, I-XX, 2. bs., Beyrut, 1983/1404.

_____, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (thk. Tarık b. Ivezullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), Daru'l-Haremeyn, I-X, Kâhire, 1415.

_____, *el-Mu'cemü's-sağîr*, (thk. Mahmûd Şekûr, Mahmûd el-Hac Emrîr), el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, Beyrut, 1985/1405.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.